Erfgoed essentieel voor mens, milieu en maatschappij

Visiedocument Federatie Instandhouding Monumenten (FIM)

FEDERATIE
INSTANDHOUDING
MONUMENTEN

Inhoud

Visiedocument **3**

Inleiding 3
Uitgangspunten 4
Uitdagingen 6
Erfgoed en Mens 8
Erfgoed en Milieu 11
Erfgoed en Maatschappij 14
Oproepen: de basis op orde vergroot maatschappelijke impact 17
Tot slot 23

Reflecties **24**

Thijs van Spaandonk - College van Rijksadviseurs 25
Rienk Kuiper - Planbureau voor de Leefomgeving 27
Elyze Storms-Smeets - Radboud Universiteit 28
Joks Janssen - Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur 30
Linde Egberts - Nationaal Adviespanel Erfgoed 33

Bronnen en literatuurverwijzing **34**

1. Inleiding

De Federatie Instandhouding Monumenten (FIM) behartigt de belangen van particuliere monumenten- en erfgoedorganisaties. Dit visiedocument toont welke rol erfgoed speelt in onze samenleving en hoe erfgoed bijdraagt aan urgente maatschappelijke opgaven - waarin we samen moeten optrekken.

Negen jaar na ons vorige visiedocument Erfgoed in transitie (2017) is veel veranderd. Dit document schetst nieuwe uitdagingen en kansen langs drie thema's: mens, milieu en maatschappij. Per thema formuleert de FIM haar visie, doet zij concrete oproepen en illustreert zij de bijdrage van erfgoed met praktijkvoorbeelden.

Wat is erfgoed?

Erfgoed omvat meer dan monumentale gebouwen. Het gaat ook om archieven en collecties, historische landschappen, tuinen, parken, begraafplaatsen, archeologische terreinen, mobiel en digitaal erfgoed en het immaterieel erfgoed dat we met elkaar doorgeven en dat een uitdrukking is van voortdurend evoluerende waarden, overtuigingen, kennis en tradities. Iedereen beleeft erfgoed dagelijks: in musea, op een terrasje in een historische binnenstad, fietsend over een eeuwenoude dijk of tijdens een dorpsfeest.

Erfgoed is overal om ons heen: zoals hier op een terrasje in het historische centrum van Leidschendam.

FOTO: MIKECHAPAZZO | DREAMSTIME.COM

2. Uitgangspunten

Ten opzichte van tien jaar geleden is de wereld op veel vlakken minder stabiel geworden. Denk aan de toegenomen geopolitieke spanningen en militaire conflicten, extreme weersomstandigheden, turbulente economische verhoudingen en razendsnelle technologische ontwikkelingen, zoals AI. Ook in ons eigen land ziet de FIM dat er sprake is van toegenomen politieke onrust en maatschappelijk onbehagen. De stabiliteit van de Nederlandse economie en welvaartsgroei staan onder druk. In deze tijd van talrijke transities en groeiende onzekerheid over klimaat, economie, AI en internationale samenwerking wil de FIM haar uitgangspunten over mens, milieu en maatschappij en de verbindende rol van erfgoed scherp neerzetten.

Mens

De FIM werkt in de geest van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (VN, 1948): recht op onderwijs, kunst en cultuur, bescherming van cultuur, meningsvrijheid en toegang tot informatie. Wetten en democratie dienen deze rechten te beschermen.

Milieu

De FIM onderschrijft de Sustainable Development Goals (VN, 2015). Erfgoed draagt bij aan:

- SDG 11: duurzame steden en gemeenschappen
- SDG 13: bestrijding van klimaatverandering
- SDG 14: bescherming van leven in water
- SDG 15: bescherming van ecosystemen en biodiversiteit
- SDG 16: bevordering van vreedzame, inclusieve samenlevingen

De brede welvaart - jaarlijks gemeten door het CBS - brengt méér in beeld dan alleen het bruto binnenlands product (bbp) en is een passend kompas voor de maatschappelijke bijdrage van erfgoed.

Maatschappij

De FIM gaat uit van de UNESCO-definitie van erfgoed als de erfenis uit het verleden die we koesteren en doorgeven aan toekomstige generaties. Erfgoed omvat onvervangbare bronnen van leven en inspiratie, zowel cultureel, natuurlijk en immaterieel als nationaal en mondiaal. Kern is dat erfgoed niet alleen draait om tastbare monumenten, maar ook om de betekenis die gemeenschappen er zelf aan geven.

Molen de Ster in Utrecht tijdens de Nationale Molendag.

FOTO: DE HOLLANDSCHE MOLEN / ED VAN GERVEN

De vier P's van erfgoed

De bijdrage van erfgoed aan onze samenleving valt uiteen in vier dimensies:

Purpose – Waarom bestaat erfgoed?

- Identiteit en verbinding: erfgoed biedt herkenning, groepsgevoel en stabiliteit.
- Betekenisgeving: het helpt mensen hun leefomgeving te begrijpen en te waarderen.
- Continuïteit: erfgoed verbindt verleden, heden en toekomst en laat zien wie we zijn.

Planet – Bijdrage aan milieu

- Duurzaamheid: herbestemming van monumenten vermindert CO_2-uitstoot en stimuleert materiaalhergebruik.
- Ambachtelijke kennis: historische bouwkundige technieken voor water-, landschaps- en gebouwbeheer, biobased bouwen en toepassing van houtconstructies helpen bij klimaatadaptatie.
- Ruimtelijke kwaliteit: erfgoed geeft karakter aan steden en landschappen.

People – Bijdrage aan mensen

- Saamhorigheid: erfgoed brengt gemeenschappen bijeen en versterkt sociale cohesie.
- Welzijn en participatie: betrokkenheid bij erfgoed - ook als vrijwilliger - draagt bij aan welzijn en sociale activering.
- Trots en eigenaarschap: erfgoed schept verantwoordelijkheidsgevoel voor de eigen omgeving.

Prosperity – Bijdrage aan economie

- Toerisme en werkgelegenheid: erfgoedlocaties trekken bezoekers en genereren inkomsten.
- Waardecreatie: herbestemming maakt gebouwen rendabel en stimuleert gebiedsontwikkeling. Historische binnensteden zijn aantrekkelijk voor wonen en werken.
- Innovatie: ambachten en historische technieken inspireren nieuwe economische activiteiten.

Kinderen bezoeken de Grote Kerk Naarden samen met de interactieve knuffeluil Tyto die kinderen spelenderwijs leert over het monument.

3. Uitdagingen

Dit document richt de aandacht op thema's die nu onvoldoende worden benoemd in het erfgoeddebat of die onvoldoende in het beleid zijn verankerd.

Rechtvaardige verdeling van de ruimte

De druk op de ruimtelijke ordening neemt toe. De ontwerp-Nota Ruimte erkent erfgoed en cultuurlandschappen als een van de dertien nationale belangen - een positieve stap, maar een die ook om verbreding van de erfgoedzorg vraagt: ook gebiedsgericht en meer interdisciplinair. Klimaatadaptatie en energietransitie vereisen een sociaal duurzame aanpak vanuit ruimtelijke rechtvaardigheid. Daarbij worden lusten en lasten eerlijk verdeeld over het hele land en worden structurele ongelijkheden tussen nationaal en lokaal schaalniveau en tussen overheden, burgers en maatschappelijke organisaties doorbroken.

Woonopgave

Het woningtekort in Nederland is groot, zowel in absolute zin als in passende woonruimte bij veranderende leefvormen en woonwensen. Het oplossen van het woningtekort vraagt om doortastende maatregelen en beslissingen over de verdeling van de schaarse ruimte in Nederland. Hierbij moet in eerste instantie gekeken worden naar de al bebouwde gebieden. Herbestemming, transformatie, splitsing, optopping en woningdeling binnen de bestaande bebouwing - inclusief erfgoedpanden - kunnen substantieel bijdragen aan de oplossing. Dit is ook de meest duurzame route.

Participatie

Er is een groeiende behoefte om gehoord te worden en mee te beslissen. De Omgevingswet biedt hiervoor ruimte en verplicht tot participatie. Het Verdrag van Faro - door Nederland ondertekend in 2024 - stelt niet het monument maar de mens centraal: erfgoedbescherming als gemeenschapsrecht. De FIM pleit voor ratificatie én implementatie van Faro in gemeentelijke omgevingsplannen en erfgoedbeleid.

Maatschappelijke taak van erfgoed

Erfgoedzorg richt zich van oudsher op objectbescherming. Hoewel er een verbreding is naar een gebiedsgerichte aanpak, ontbreekt nog te vaak de koppeling met andere beleidsvelden en maatschappelijke doelen.

De FIM stelt twee prioriteiten:

1. Verankering van de relatie erfgoed–mens–milieu–maatschappij in erfgoedbeleid, inclusief ratificatie en implementatie van het Verdrag van Faro. Dat betekent dat erfgoed van iedereen is en iedereen mee mag beslissen over (de toekomst van) erfgoed, maar ook dat we meer focus leggen op de gemeenschappen van erfgoedsites en hun verschillende perspectieven en relaties tot ecosystemen.
2. Erfgoed maximaal inzetten bij de grote maatschappelijke opgaven. Daarbij is het cruciaal om te leren van het verleden: Hoe kan historische kennis van onze leefomgeving ingezet worden voor hedendaagse opgaven? Klimaatverandering is de grootste bedreiging voor mens, milieu en maatschappij - en daarmee voor ons erfgoed. Mitigatie en adaptatie zijn de urgentste uitdaging van nu en de komende decennia.

Samenwerking tussen de erfgoedsector, overheden, kennisinstituten en vooral ook planbureaus en niet te vergeten de erfgoedeigenaren is hiervoor onmisbaar. De erfgoedsector biedt concrete voorbeelden van circulair, klimaatadaptief en natuurinclusief werken. Laten we de krachten bundelen.

FOTO: NICO DE BONT | JELLE VERHOEKS

Tijdens de restauratie van het stadhuis in Gouda was de bouwkeet voorzien van een schutting met informatie over de restauratie en vakmanschap. In het Levend leslokaal werden scholieren ontvangen om hen meer te vertellen over bouw en restauratie waarna zij een rondleiding kregen door het gebouw.

FOTO: NCE | ARJEN VELDT

De praktijkwerkplaats van Bouwmensen 's-Hertogenbosch, waar het keuzedeel Restauratie Timmeren en Metselen van de NCE-Erfgoedschool (Nationaal Centrum Erfgoedopleidingen) wordt gegeven.

4. Erfgoed en Mens

Betrokkenheid en zeggenschap

Mensen geven waarde aan erfgoed, omdat we ons via het erfgoed verbonden voelen met onze voorouders, bepaalde plekken of belangrijke gebeurtenissen uit het verleden. Vanuit deze historische, culturele, esthetische en identiteitsvormende waarden zetten mensen zich in voor het behoud van erfgoed, omdat het een onvervangbaar onderdeel vormt van ons collectieve geheugen en onze leefomgeving. Ook als het geen direct praktisch of economisch nut heeft.

Erfgoed geeft inwoners ankerpunten, versterkt de sociale samenhang en draagt bij aan welzijn. Het is een sterk middel voor participatie: het vormt een gedeeld narratief waarmee uiteenlopende belangen samenvloeien, wat de besluitvorming versnelt en conflicten voorkomt. Multiperspectiviteit en inclusiviteit zijn daarbij essentieel om ook het erfgoed van gemeenschappen met een migratieachtergrond en ongehoorde stemmen goed te verankeren.

De kracht van vrijwilligers

Vrijwilligers verrichten 70% van al het erfgoedwerk in Nederland. Die inzet is van onschatbare waarde. Met de juiste ondersteuning blijven deze actieve gemeenschappen in staat om erfgoed levend te houden en bij te dragen aan een omgeving waar mensen zich thuis voelen en kunnen groeien.

Implementatie van het Verdrag van Faro

Faro betekent een fundamentele verschuiving: de erfgoedprofessional wordt minder ‘autonome expert’ en meer facilitator en bruggenbouwer. Erfgoed wordt zo een dynamische hulpbron voor sociale cohesie, gezondheid en leefbaarheid. Dit vraagt om een proactieve werkwijze: erfgoed niet achteraf toetsen, maar vooraf betrekken bij planvorming en gebiedsprocessen.

Erfgoed en gezondheid

De coronacrisis toonde hoe belangrijk nabijheid van groen en historische buitenruimte is voor welzijn: landgoederen, parken en historische binnensteden waren ook vitale plekken voor beweging, ontspanning en sociale verbinding. Dit onderstreept de waarde van groen erfgoed als onderdeel van de publieke gezondheidsinfrastructuur.

Herwaardering van vakmanschap

Met de opkomst van AI zal kenniswerk deels worden geautomatiseerd. Dit biedt kansen voor herwaardering van praktisch vakmanschap. Voor de erfgoed- en restauratiesector is dit gunstig, maar de arbeidsmarktproblemen zijn nu al urgent: tekorten op alle niveaus, van gespecialiseerde timmerlieden tot ambtenaren en verduurzamingsspecialisten. Sectorbrede regie is nodig. De FIM steunt het voorstel van Stichting ERM voor een nationaal actieplan aanpak arbeidsproblematiek restauratiesector. Bijzondere aandacht gaat naar de instroom van nieuwe Nederlanders en jongeren met een migratieachtergrond. Naast inhoudelijke vakspecialisten zijn ook ruimtelijke en sociale verbinders nodig die erfgoed vroeg in gebiedsprocessen inbrengen.

FOTO: GEMEENTE ALMELO | RIKKERT HARINK

Goed voorbeeld

Almeleau: het Verdrag van Faro in praktijk gebracht

Het project Almeleau is een treffend voorbeeld van de manier waarop diversiteit en migratiegeschiedenis worden verweven met stadsontwikkeling. Met steun van de Erfgoed Deal vormt erfgoed bij de herontwikkeling van het gebied Achter de Molen in Almelo niet alleen een verbinding met het verleden, maar ook een vertrekpunt voor een inclusieve, klimaatbestendige en toekomstgerichte leefomgeving.

De historische betekenis van water en de Almelose Aa, de molen en de culturele en religieuze plekken in de wijk worden behouden, hersteld en opnieuw beleefbaar gemaakt. Tegelijkertijd krijgen de verhalen en ervaringen van verschillende gemeenschappen een zichtbare plek in de identiteit van de nieuwe woonwijk. Moskeeën, theehuizen en buurtwinkels blijven belangrijke ontmoetingsplekken waar verschillende culturen samenkomen. In samenwerking met bewoners, culturele organisaties, overheden en andere partners wordt het erfgoed toegankelijk gemaakt via educatie, erfgoedroutes en interactieve activiteiten.

Zo verbindt Almeleau fysieke gebiedsontwikkeling met sociale cohesie, culturele diversiteit en gemeenschapsvorming. Het project onderstreept dat erfgoed betekenis krijgt door de mensen die zich ermee verbonden voelen en er gezamenlijk waarde aan toekennen. Almeleau laat zien hoe erfgoed kan bijdragen aan een leefbare stad waarin uiteenlopende geschiedenissen, gedeelde verhalen en ontmoeting richting geven aan toekomstige ontwikkelingen.

Project Almeleau: gezicht op de Yunus Emre Moskee en de toekomstige Laan van de Hoop die de nieuwe as van de wijk wordt en molen de Hoop verbindt met de moskee.

Vrijwilligers van het Utrechts Landschap zetten zich in voor het landschapsbeheer op Landgoed Beerschoten in de Bilt.

5. Erfgoed en Milieu

Erfgoed als vertrekpunt bij ruimtelijke transitie

De komende jaren gaat Nederland ingrijpend veranderen om de transities op het gebied van energie, voedsel, natuur, klimaat en wonen te accommoderen. De FIM stelt: bestaande kwaliteiten en waarden - erfgoed - moeten altijd het uitgangspunt zijn bij nieuwe ontwikkelingen. Dat lukt alleen in samenwerking met gebiedspartners: natuurorganisaties, waterschappen, de agrarische sector, bewoners en de bouwsector.

Klimaatverandering bedreigt ons erfgoed

Klimaatverandering is wereldwijd de grootste bedreiging voor mens, milieu en maatschappij - en daarmee voor erfgoed. Concrete gevaren in Nederland en de overzeese gebieden zijn:

- Overstromingen en droogte beschadigen gebouwde, groene, blauwe en archeologische monumenten.
- Bodemdaling en funderingsschade treden op door verlaging van het grondwaterpeil.
- Verdroging schaadt bossen, landgoederen, dijken en beken.
- Schaalvergroting in de landbouw doet kleinschalige landschapselementen verdwijnen.
- Stikstofdepositie vermindert de soortenrijkdom en verarmt landschappen.

Deze ontwikkelingen leiden tot onthechting van de leefomgeving, wat zich kan uiten in ondoordachte omgang met de omgeving, ontkenning van bedreigingen of juist klimaatstress. Het resulteert ook in minder robuuste landschappen die slecht bestand zijn tegen extremen van droogte en overstromingen. Aanpakken van klimaatverandering is een kwestie van levensbelang.

Erfgoed biedt oplossingen

Historische kennis van water, bodem en menselijk ingrijpen biedt concrete oplossingsrichtingen. Een hoger grondwaterpeil beschermt funderingen en veenweidelandschappen. Ruimte geven aan water - beken laten meanderen, watermolenlandschappen herstellen, riviergebieden inrichten als overloopgebied - beschermt parken, watermolens en cultuurlandschappen. Deze kennis inspireert bij het ontwerpen van nieuwe ontwikkelingen in balans met het water- en bodemsysteem.

Mentaliteitsverandering

Klimaatadaptatie vereist een verschuiving van beheersen naar meebewegen. Erfgoed maakt die noodzaak lokaal herkenbaar: voorbeelden van een verdronken dorp of juist van adaptatie, zoals een terp of historische waterwerken zeggen meer dan een abstract klimaatmodel. Concreet gaat het om:

- Van permanent naar flexibel: wonen en werken kan ook tijdelijk of verplaatsbaar zijn.
- Van individueel naar collectief: water, ruimte en risico's moeten we samen beheren.
- Van risicomijding naar risico-acceptatie: volledig beheersen is een illusie.
- Van korte naar lange termijn: klimaatadaptatie speelt zich af over generaties.
- Van technologisch maakbaar naar ecologisch realistisch: niet alles kan overal.

Energie- en warmtetransitie

De erfgoedsector erkent dat verduurzaming noodzakelijk is. Tegelijk zien we weerstand tegen windturbines, zonnepanelen en PV-installaties op of nabij monumenten. Zorgvuldige, erfgoedinclusieve inpassing van de energietransitie - rekening houdend met cultuurhistorische kenmerken en zichtlijnen - vergroot het draagvlak en vermindert landschapspijn.

Erfgoed kan ook direct bijdragen: grachtenwater als bron voor aquathermie, gewelven en kelders als locatie voor warmtenetten, vestinggrachten voor energie-infrastructuur, een watermolen die waterkracht oplevert. Gemeenten en netbeheerders moeten erfgoed proactief betrekken bij de inpassing van energie-infrastructuur - ook in beschermde stads- en dorpsgezichten en Werelderfgoed.

Forteiland Pampus – onderdeel van Werelderfgoed de Hollandse Waterlinies – is hard op weg om een zelfvoorzienende locatie te worden, zoals het oorspronkelijk vanwege de militaire functie ontworpen was. De cultuurhistorie van het fort verschaft inspiratie en concrete kaders voor de duurzaamheidsmaatregelen.

FOTO'S: STICHTING FORTEILAND PAMPUS

Goed voorbeeld

Eeuwenoude trekvaarten als klimaatbuffers voor de toekomst

Het onderzoek naar de toekomst van de Zuid-Hollandse trekvaarten laat zien hoe erfgoed concrete oplossingen kan bieden voor de gevolgen van klimaatverandering. Erik Mostert, docent en onderzoeker Watermanagement aan de TU Delft, onderzocht samen met studenten, met subsidie van de provincie Zuid-Holland uit de Erfgoedlijn Trekvaarten, hoe historische waterstructuren kunnen bijdragen aan waterberging en waterbeheer.

De eeuwenoude trekvaarten, ooit aangelegd voor waterbeheer en later gebruikt voor vervoer, kunnen opnieuw betekenis krijgen als onderdeel van een toekomstbestendig watersysteem. In een toekomstscenario wordt het Bentmeer ontwikkeld als waterbuffer dat overtollig winterwater opslaat en beschikbaar maakt tijdens droge zomers. De historische waterwegen kunnen helpen bij de aan- en afvoer van water. Tegelijkertijd ontstaan kansen om natuur, recreatie en wonen met elkaar te verbinden en de geschiedenis van het landschap beleefbaar te maken.

De voorgestelde Klimaatschuit, geïnspireerd op de historische trekschuit, kan bovendien bezoekers bewust maken van de relatie tussen waterbeheer, erfgoed en klimaatverandering. Het onderzoek laat zien hoe historische kennis en structuren kunnen bijdragen aan actuele klimaatopgaven en richting geven aan toekomstbestendige gebiedsontwikkeling.

Het eeuwenoude trekvaartenstelsel kan bijdragen aan waterberging en waterbeheer, maar voorziet ook in nieuwe vormen van recreatie op het water, zoals de trekschuiten van Reederij de IJsel.

FOTO: REEDERIJ DE IJSEL

6. Erfgoed en Maatschappij

Erfgoed is een collectieve taak

Behoud van erfgoed is geen vanzelfsprekendheid. Elke dag zetten tienduizenden eigenaren, professionals en vrijwilligers zich daarvoor in. De Monitor Erfgoedbeoefening 2025 laat zien dat ongeveer 6 miljoen Nederlanders zich actief inzetten voor cultureel erfgoed. Daarnaast komt een groot deel van de bevolking in aanraking met erfgoed als bezoeker of deelnemer aan erfgoedactiviteiten. Gezamenlijk hebben we in 150 jaar (toen het Rijk vanaf 1875 voor het eerst geld besteedde aan herstel van oude gebouwen door toedoen van Victor de Stuers) een fijnmazig stelsel opgebouwd van circa 62.000 rijksmonumenten, 75.000 gemeentelijke monumenten, bijna 500 beschermde stads- en dorpsgezichten, 13 werelderfgoederen en 400 geregistreerde immaterieel-erfgoedtradities en talloze karakteristieke panden en archeologische terreinen. Dit erfgoed behouden en benutten is een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Brede welvaart als kader

Brede welvaart - zoals ook opgenomen in het coalitieakkoord 2026–2030 - kijkt verder dan economische groei, het meet ook maatschappelijk rendement: welzijn, gezondheid, milieu, sociale cohesie en kansengelijkheid. Erfgoed draagt bij aan al deze dimensies. Zo blijkt uit onderzoek dat steden en dorpen met kenmerkende en zichtbare historie aantrekkelijker zijn en dat historische bebouwing hogere economische waarde vertegenwoordigt. Bovendien werken erfgoedlocaties vaak als creatieve broedplaatsen en als inspirerend vliegwiel voor gebiedsontwikkelingen. Deze opbrengsten gaan veel verder dan alleen economisch rendement.

Maatschappelijke financiering

De komende tien tot twintig jaar vindt de grootste vermogensoverdracht in de geschiedenis plaats, als het vermogen van de babyboomgeneratie overgaat naar de volgende generaties. Dit biedt kansen voor erfgoedmecenaat en andere vormen van maatschappelijke financiering. Dit kan de sector ook minder afhankelijk maken van politieke conjunctuur. Bovendien wordt door community building met particuliere gevers ook maatschappelijke waarde gecreëerd.

Landbouwtransitie en korte ketens

Erfgoed kan de spanning tussen landbouw en natuur helpen verminderen. Het biedt een verbindend verhaal voor een gedeelde toekomstvisie op een gebied, waarin boeren bijdragen aan landschapsbehoud en biodiversiteitsversterking. Herbestemming van agrarisch erfgoed voor wonen, toerisme of ambachtelijke productie geeft boeren nieuwe verdienmodellen buiten de schaalvergrotingslogica.

Historische teelten sluiten aan bij natuurinclusieve landbouw. Bio-based bouwmaterialen - vlas, hennep, lisdodde, graanstro - passen goed bij de bouwfysische eigenschappen van monumenten en bieden kansen voor lokale korte ketens en landschapsherstel. Het herstellen van de historische verwevenheid van functies in het landschap met combinaties van natuur, water, bos, landbouw, heide en hooiland, leidt tot een robuuste en klimaatbestendige leefomgeving.

True pricing

In de prijs van veel producten ontbreken de kosten voor milieuvervuiling, CO_2-uitstoot en grondstoffenuitputting. Zolang verborgen kosten buiten beeld blijven, sturen we op een vertekend economisch kompas. Dit geldt ook voor het afwegen van renovatie versus sloop-nieuwbouw: renovatie pakt goedkoper uit als gekeken wordt naar reële kosten op de lange termijn, inclusief embodied carbon (materiaalgebonden koolstof) en lagere stikstofuitstoot. Het meest duurzame gebouw is het gebouw dat er al staat.

Bedreigingen en weerbaarheid

In een wereld in verwarring beschikt de erfgoedsector over een ferme verbeeldingskracht die laat zien dat het anders kan. Tegelijk worden klimaatverandering, biodiversiteitsverlies, zeespiegelstijging en mondiale instabiliteit steeds urgenter. Extremisme en schendingen van internationale verdragen destabiliseren samenlevingen. Erfgoed kan bijdragen aan weerbaarheid via:

- Bewustwording: historisch geheugen maakt abstracte klimaatdreigingen concreet en lokaal verankerd.
- Mentaliteitsverandering: erfgoed biedt een verdiepend historisch kader dat gesprekken over klimaat en veiligheid vergemakkelijkt.
- Sociale cohesie: aandacht voor multiperspectiviteit en inclusiviteit bij erfgoedsites kan helpen bij het bij elkaar brengen van verschillende gemeenschappen.
- Onderzoek: bijdrage aan de Nationale Onderzoeksagenda 2026–2030 'Erfgoed in stroomversnelling'.
- Beleid: samenwerking in kennis en uitvoering, onder andere via het programma Weerbaar Erfgoed in de breedte, van klimaat tot gewapende conflicten.

Guido Mensink (rechts), eigenaar en ontwikkelaar van het molenterrein De Otter in Amsterdam in gesprek met Bernard Brons, accountmanager van het Restauratiefonds. Mede door gebruik te maken van aquathermie en zonne-energie zal het terrein in de toekomst energieneutraal zijn.

Hergebruik is het uitgangspunt bij herbestemmingsprojecten van ontwikkelaar BOEi, ook van materialen.
Bij de Centrale Markthal in Amsterdam worden bouwmaterialen hergebruikt, waaronder oude vensterbanktegels.

FOTO: BOERDERIJENFONDS | HARRY COCK

Goed voorbeeld

Erve Scholten Linde: biobased isolatie als kans voor de landbouwtransitie

De herbestemming van de historische graanschuur op landgoed Erve Scholten Linde laat zien hoe monumentenzorg, biobased bouwen en de landbouwtransitie elkaar kunnen versterken. Het landgoed, waar melkveehouderij en akkerbouw worden gecombineerd met natuurbeheer, ligt deels in Natura 2000-gebied. Veranderingen in de landbouw vormden aanleiding om nieuwe inkomstenbronnen te zoeken en tegelijkertijd het agrarisch erfgoed te behouden.

Met steun van het Boerderijenfonds is de monumentale graanschuur getransformeerd tot drie duurzame landgoedlodges. Bijzonder is het gebruik van stro afkomstig van de eigen gerstteelt als biobased isolatiemateriaal. Hiermee krijgt een agrarisch restproduct een hoogwaardige toepassing in de verduurzaming van erfgoed. Daarnaast wordt restwarmte uit de melkkoeling benut voor verwarming en wordt zonne-energie ingezet. De nieuwe recreatieve functie biedt aanvullende inkomsten naast het agrarische bedrijf en draagt bij aan het behoud van het historische erf. Erve Scholten Linde illustreert hoe agrarisch erfgoed een rol kan spelen in de landbouwtransitie: door bestaande gebouwen een nieuwe bestemming te geven, lokale biobased grondstoffen te benutten en landbouwactiviteiten te verbreden. Zo versterken erfgoedbehoud, het gebruik van biobased bouwmaterialen en de ontwikkeling van het agrarisch landschap elkaar.

Voor de verduurzaming en herbestemming van de historische graanschuur naar erfgoedlodges is stro afkomstig van de eigen gerstteelt als biobased isolatiemateriaal toegepast. Hiermee realiseerden de eigenaren een inspirerende korte keten van productie en toepassing van biobased bouwmaterialen.

7. Oproepen: De basis op orde vergroot maatschappelijke impact

Investeren in erfgoed heeft grote maatschappelijke baten, maar de basis moet op orde zijn om erfgoed toekomstbestendig te maken. De FIM doet concrete oproepen op zeven dimensies aan overheden, kennisinstellingen, marktpartijen en onderwijs. Want alleen als de randvoorwaarden kloppen, kan erfgoed waarmaken wat het in zich heeft.

1. Sociale dimensie

Erfgoed draagt bij aan identiteit en gemeenschapsgevoel. Dat vraagt om een breed gedragen erfgoedbeleid met de gemeenschap als drager, en om toegankelijke digitale ontsluiting van erfgoedcollecties, archieven en monumenten.

Oproep: Toegankelijkheid en inclusie versterken via kennis- en ontmoetingshubs

De erfgoedsector wil structureel investeren in betere digitale toegankelijkheid van archieven, collecties, gebouwd erfgoed, archeologie en immaterieel erfgoed - in samenwerking met Rijk, provincies, gemeenten en bibliotheken. Zorg voor een actueel rijksmonumentenregister en maak een centraal register voor alle gemeentelijke en provinciale monumenten en beschermde gezichten en denk daarbij aan het Erfgoed Registratie Systeem. De FIM ziet kansen om bibliotheken als 'kennis- en ontmoetingshubs' te versterken via betere digitale ontsluiting van erfgoed.

De FIM roept de erfgoedsector op kritisch te kijken naar eigen diversiteit. De vertegenwoordiging van erfgoed van gemeenschappen met een migratieachtergrond en ongehoorde stemmen op de Nederlandse monumentenlijst is beperkt. Een monumentenlijst die migratiegeschiedenis negeert, vertelt een incompleet verhaal van het moderne Nederland. Dit is een prioriteit voor de komende jaren.

Leden van de particuliere geefkring de Bouwmeesters krijgen een rondleiding in een restauratieproject van Hendrick de Keyser Monumenten.

FOTO: HENDRICK DE KEYSER MONUMENTEN

2. Circulaire dimensie

Herbestemming en hergebruik van de bestaande bebouwing - inclusief monumenten - is duurzaam en circulair: minder CO_2-uitstoot, geen leegstand en behoud van leefbaarheid. Bio-based bouwmaterialen bieden agrariërs nieuwe verdienmodellen en dragen bij aan landschapsherstel.

Oproep: Bestaande bebouwing circulair benutten voor de woonopgave

Stel samen met het ministerie van BZK/VRO een nationaal programma op voor circulair erfgoed- en gebouwenbeheer, met doelstellingen voor materiaalhergebruik, levensduurverlenging en kennisoverdracht. Maak tijdelijk en structureel hergebruik van bestaande bouw en erfgoed de norm in de Nationale Omgevingsvisie.

Start een pilot met Rijk en gemeenten naar de effecten van een sloopbelasting of CO_2-tax. Het behouden van een historisch pand is een van de krachtigste klimaatmaatregelen die je kunt nemen: het spaart de embodied carbon die al decennia geleden is uitgestoten. De 'vervuiler betaalt'-logica moet ook hier gelden.

Stimuleer samenwerking tussen landschapsorganisaties, agrarische collectieven en het netwerk van Building Balance en schaal dit op. De teelt van bio-based bouwmaterialen kan gecombineerd worden met landschapsherstel en behoud van groen erfgoed op landgoederen.

Zorg dat verduurzaming prioritair landt bij de oudste, slechtst geïsoleerde woningen, zodat ook huishoudens met een laag inkomen profiteren van de energietransitie.

De FIM beschouwt verduurzaming als integraal onderdeel van behoud van erfgoed. Monumenten moeten ook op lange termijn bewoond en gebruikt kunnen worden. Dit pleit voor structurele subsidieregelingen voor het verduurzamen van erfgoed (minstens tot 2050, wanneer Nederland CO_2-neutraal moet zijn volgens de Klimaatwet).

Voer als sector een open discussie over de balans tussen materiële authenticiteit en duurzaam gebruik. Moet behoud van originele elementen altijd prevaleren boven bewoonbaarheid of duurzame inzetbaarheid van een gebouw? Als daarbij verschillende benaderingen gekozen worden door rijk en gemeenten, kan vertraging optreden doordat er geen heldere keuzes gemaakt durven worden. Kan een haalbare en soms pragmatische lijn ertoe bijdragen dat erfgoed sneller en beter behouden wordt?

3. Water- en klimaatdimensie

Het principe 'Water en bodem sturend' vereist gedegen historische kennis van natuurlijke systemen en eeuwenlange interactie met de mens. Erfgoed helpt de logische samenhang tussen bodem, water en menselijk gebruik te herstellen - essentieel nu de grenzen van technische maakbaarheid in zicht komen.

Oproep: 'Water en bodem sturend' en klimaatadaptatie structureel verankeren

Roep de ministeries van OCW, VRO, EZK, I&W en LVVN op tot een structurele gezamenlijke subsidieregeling voor erfgoed als leermeester en inspiratiebron bij grote ruimtelijke opgaven, naar het model van de succesvolle Erfgoed Deal. Koppel deze regeling aan de Uitvoeringsagenda van de Nota Ruimte. Dit geeft ook een impuls aan gebiedsgerichte erfgoedzorg, die nodig is naast het huidige objectgerichte stelsel.

Werk intensiever samen met de Unie van Waterschappen door gebiedsgeneses - 'biografieën' van de bodem - als cruciale laag toe te voegen aan procedures voor waterveiligheid, klimaatadaptatie en peilbeheer. Waterschappen hebben als oudste democratische overheidsstructuur een historische verantwoordelijkheid voor erfgoed in hun werkgebied.

Betrek erfgoed bij energieopslag: onderzoek per locatie of grootschalige batterijopslag gecombineerd kan worden met te herbestemmen erfgoedpanden (kerken, forten, fabrieken) en gebruik de restwarmte voor nabijgelegen woningen.

FOTO: MEI ARCHITECTS AND PLANNERS | OSSIP VAN DUIVENBODE

De Fenixloods1, gebouwd in 1922 voor de Holland America Line, is herontwikkeld en gerenoveerd voor een uitgebreid mixed-use programma, waaronder het Cultuur Cluster. Bovenop de 100 jaar oude monumentale Fenixloods1 is een nieuw volume gebouwd met 212 loftwoningen.

4. Economische dimensie

Goed onderhouden erfgoed maakt een stad of regio aantrekkelijk voor bewoners, bezoekers en bedrijven. Erfgoed is een fundament voor lokale economie, toerisme en de creatieve industrie. Overheden moeten bij gebiedsontwikkeling erfgoed niet als kostenpost maar als collectieve waarde behandelen.

Oproep: Het economisch nut van erfgoed onderbouwen en benutten

Ontwikkel met het Rijk, VNG en planbureaus een structurele economische impactmonitor die de bijdrage van erfgoed aan toerisme, werkgelegenheid en creatieve industrie zichtbaar maakt. Dit vergroot het draagvlak voor publieke investeringen en een stabiel langjarig financieringsstelsel.

Werk met NEPROM samen om restauratie- en herbestemmingskosten te verdisconteren via grondexploitatie of verevening. Roep gemeenten op een integraal kostenverhaal voor erfgoedinclusieve gebiedsontwikkeling verplicht op te nemen in omgevingsplannen.

Versterk de eigen fondsenwerving en pleit bij de Tweede Kamer voor verruiming van de Geefwet: verhoog de fiscale multiplier voor giften naar 100% en introduceer een regeling voor rendementsbeperkte leningen aan erfgoedrestauraties. Dit stimuleert particulier mecenaat, zoals in landen als Frankrijk al gebruikelijk is.

Met continuering van verduurzamingssubsidieregelingen kan de sector haar bijdrage leveren aan de afgesproken CO_2-reductiedoelstellingen van de Routekaart Verduurzaming Monumenten.

5. Financiële dimensie

De instandhouding van erfgoed wordt gefinancierd uit publieke, private en maatschappelijke middelen. Naast OCW spelen ook andere ministeries en overheden een rol, vanwege de brede maatschappelijke baten van erfgoed. Ook vermogensfondsen, revolverende financieringsinstrumenten, schenkingen, investeerders, vastgoedpartijen en publiek-private constructies dragen bij. Hierdoor verschuift de financiering van een primair cultuurhistorische naar een bredere maatschappelijke investeringsopgave. Dit vraagt om betere afstemming tussen beleidsdoelen, financiering en investeringsinstrumenten.

Oproep: Het financiële ecosysteem voor erfgoed integraal inzetten

Onderzoek samen met OCW, FIM en NRF nogmaals grondig hoe het huidige financiële ecosysteem van de erfgoedsector is opgebouwd, welke publieke en private geldstromen daarin actief zijn en waar kansen liggen voor verbreding van financiering vanuit andere (beleids-) domeinen.

Houd daarnaast de basissubsidieregeling SIM, voor sober en doelmatig technisch herstel, op peil door jaarlijkse prijsbijstelling op basis van bouwkosten én door budgetverhogingen als er meer monumenten een beroep op de regeling kunnen doen.

FIM roept het ministerie van OCW op om met concrete voorstellen te komen voor interdepartementale financiering voor ruimtelijke gebiedsopgaven, waarin erfgoed een vast en logisch onderdeel uitmaakt.

Streef naar een structureel Erfgoed Deal investeringsinstrument vanuit verschillende ministeries, waarmee gebiedsgerichte financiering van grote ruimtelijke opgaven en structuren integraal ontwikkeld en uitgevoerd kunnen worden.

6. Kennisdimensie

Alle grote transitieopgaven zijn verweven met erfgoedbehoud en -gebruik. Erfgoedonderzoek draagt oplossingen aan. Een solide kennisinfrastructuur maakt erfgoed bruikbaar voor onderzoek, onderwijs en innovatie. Onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek is cruciaal omdat betekenisgeving aan erfgoed ook tot conflicten en uitsluiting kan leiden.

Oproep: Samenwerking bij onderzoek, scholing en bijscholing versterken

Herstel het Onderzoeks- en Onderwijsnetwerk Erfgoed & Ruimte als verbindende structuur tussen universiteiten, hogescholen, RCE en sectorfondsen. Voorkom verdere versnippering en zet dit netwerk in voor de meest urgente transitieopgaven.

Financier vakopleidingen en ambachtsscholen structureel vanuit onderwijsbudgetten, niet alleen uit sectorbudgetten. Implementeer de meester-gezelstructuur naar Duits voorbeeld van het Zentralverband des Deutschen Handwerks (ZDH) als onderdeel van de kwaliteitsborging in de restauratiesector.

Roep het Ministerie van OCW op erfgoedopleidingen als gedeelde verantwoordelijkheid van O (onderwijs) én C (cultuur) te behandelen. Een integrale langetermijnstrategie is nodig om het acute tekort aan gespecialiseerde vaklieden terug te dringen.

7. Democratische dimensie

Een democratische samenleving erkent de geschiedenis en identiteit van álle burgers. Dat vraagt ruimte voor een veelheid aan verhalen: van diepgewortelde tradities tot ongehoorde stemmen en migratieverhalen van nieuwere Nederlanders. Wie haar of zijn identiteit weerspiegeld ziet in de publieke ruimte, heeft een basis voor wederzijds respect en sociale samenhang.

Oproep: De kracht van de samenleving benutten om de democratie te versterken

Zorg naar aanleiding van de evaluatie van de Erfgoedwet, waarin nu twee verschillende beschermingsregimes staan, enerzijds voor onroerende zaken (gebouwde en groene monumenten) en anderzijds voor roerende zaken (museale artefacten en collecties), voor één adequaat beschermingsregime voor zowel onroerend als roerend erfgoed, zodat alle erfgoed beschermd is tegen aantasting, vernieling en sloop in Nederland.

Werk met gemeenten (VNG) aan formele inbedding van erfgoedgemeenschappen in ruimtelijke en culturele planprocessen. Zorg voor transparantie bij aanwijzing, bescherming en subsidieverlening en zorg dat de diversiteit van de Nederlandse samenleving zichtbaar is in het beschermde erfgoed.

Verleng het Faro-programma minstens tot 2030 met budget voor lokale projecten. Ratificeer het Verdrag van Faro in het parlement.

Roep gemeenten op het Uitdaagrecht actief toe te passen: geef bewoners en lokale erfgoedverenigingen meer mogelijkheden om monumentaal vastgoed te behouden en ook op lange termijn te beheren. Start regionale pilotprogramma's hiervoor.

Stel gemeenten voor inwoners zelf monumenten voor bescherming te laten aandragen en integreer dit structureel in het erfgoedbeleid.

Een optreden tijdens het 60-jarig bestaan van de Molukse wijk in Alphen aan den Rijn.

FOTO: ANNA VAN KOOIJ

Een schoolklas bezoekt de educatieve opstelling in Fort de Bilt.

FOTO: HENDRICK DE KEYSER MONUMENTEN | TRUDELIES DE GRAAF

Jonge bezoekers van de tentoonstelling in Museumhuis Buitenplaats Beeckestijn.

8. Tot slot

Duurzame ontwikkeling is de kernopgave bij de inzet van erfgoed voor mens, milieu en maatschappij. De oproep van de FIM is helder: zet erfgoed maximaal in voor de grote maatschappelijke opgaven van nu en de komende jaren. De FIM roept de erfgoedsector op om ons samen met netwerkpartners actief in te zetten voor de werelden van energie, water, landbouw, wonen en mobiliteit. Wacht niet af, maar doe mee!

Erfgoed geeft vorm, kleur, verrassing en karakter aan onze steden en dorpen, ons platteland en onze natuur. Het vertelt wie we zijn, waar we vandaan komen en biedt houvast voor waar we naartoe gaan. Betrek erfgoed vroeg bij ontwikkelingen die mens en maatschappij in beroering brengen - zo kunnen we samen werken aan een duurzame omgang met onze omgeving en ons milieu.

Erfgoed is niet meer alleen een sectoraal belang. Het is de onderlegger van een weloverwogen en rechtvaardige verdeling van de ruimte en een werkzaam bestanddeel van een leefbare, rechtvaardige en duurzame samenleving. Laten we die krachten bundelen.

De traditionele windmolen 'De Goliath' en moderne windturbines in de Eemshaven.

Reflecties van vijf experts op dit visiedocument

- **Thijs van Spaandonk** College van Rijksadviseurs
- **Rienk Kuiper** Planbureau voor de Leefomgeving
- **Elyze Storms-Smeets** Radboud Universiteit
- **Joks Janssen** Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur
- **Linde Egberts** Nationaal Adviespanel Erfgoed

Adviseur Fysieke Leefomgeving
bij het College van Rijksadviseurs (CRa)

Thijs van Spaandonk

Thijs van Spaandonk herkent veel in de visie van de FIM op erfgoed, met name als het om meer gaat dan alleen behoud en conservering. Het gaat vooral om nadenken over de toekomst vanuit de geschiedenis van een plek. Dit erfgoed-denken vormt een alternatief voor het technocratische maakbaarheidsdenken dat de ruimtelijke ordening lange tijd heeft gedomineerd. Volgens Van Spaandonk bevinden we ons in een overgang "van een eindbeeldplanologie naar permanente transformatie". Deze ontwikkeling is nog onvoldoende verankerd in de Nota Ruimte, die volgens hem wel houvast biedt, maar vooral voortbouwt op het technische maakbaarheidsdenken van vorige generaties. Hij hoopt dat de volgende Nota Ruimte wordt geschreven vanuit "een nieuw toekomstbeeld gebaseerd op permanente transformatie van het bestaande, met adaptatie als constante".

Voor de erfgoedsector liggen hier kansen om de positie van erfgoed in het ruimtelijk domein te versterken. Van Spaandonk adviseert: "Gebruik de Nota Ruimte straks als basis voor een narratief vanuit het erfgoed-denken. Focus je niet op wat er niet in staat, maar op de vraag: Hoe werken wij vanuit het erfgoed samen om de uitwerking ervan te concretiseren? Door samen met andere partijen de ruimtelijke ambities uit te werken, kan de sector bijdragen aan de concretisering van het beleid."

Ook vanuit duurzaamheid, netcongestie en de hoge kosten van infrastructuur is het benutten van bestaande gebouwen en gebieden aantrekkelijker dan bouwen in het groen. Bovendien groeit de belangstelling vanuit de markt en het onderwijs aan architecten en ontwerpers voor het verbeteren van wat er al is, in plaats van steeds iets nieuws te maken. Van Spaandonk onderschrijft daarom het belang van samenwerking met NEPROM om "het succes van binnenstedelijk bouwen (en binnen dorpen) te vieren".

Van Spaandonk is kritisch op het schrappen van regels en democratische processen als middel om sneller te bouwen. Volgens hem ontstaat versnelling juist door goed na te denken over waar en hoe wordt gebouwd, met oog voor de lange termijn. Een bouwproject is volgens hem "een stapeling van normen geworden met daaraan een prijskaartje". De vraag zou niet moeten zijn of aan alle normen wordt voldaan, maar: "Hoe kunnen we met het gegeven budget de gewenste kwaliteit behalen? Want de norm is in feite het minimum. Nu zien we het omgekeerde: wat het minimum zou moeten zijn, wordt het maximaal haalbare."

> " Wij zijn eigenlijk allemaal ongeschoold geraakt in het denken op de lange termijn, ook als ontwerpers zitten we vast in het hier en nu. Juist het erfgoed-denken reikt ons een instrumentarium aan om veel breder over de tijd na te denken."

Als voorbeeld van een andere aanpak noemt Van Spaandonk het Kwaliteitsteam dat adviseert bij de vernieuwing van de Afsluitdijk. "Vanuit verschillende expertises maakt dit team ontwikkelingen mogelijk en helpt het initiatiefnemers de juiste richting te kiezen. Niet het volgen van normen staat centraal, maar expert judgement en de ambities om elkaars creativiteit ten volle te benutten." Van Spaandonk zou deze werkwijze vaker willen zien bij commissies voor omgevingskwaliteit. Het moet niet alleen gaan om het toetsen van plannen voor een vergunning, maar om "vanuit een breed palet aan expertises – en daar hoort zeker het erfgoed-denken bij – te helpen de juiste keuzes voor die plek te maken door inspiratie en verbeelding. Dan ga je ook van toetsingsplanologie naar uitnodigingsplanologie toe."

Tot slot ziet hij kansen voor strategische samenwerking met netwerkbeheerders op het gebied van energie, drinkwater, communicatie en mobiliteit. "Ook bij deze organisaties is het technocratische maakbaarheidsdenken diepgeworteld. Een bredere visie, waarin netwerken worden gezien als gedeelde publieke ruimten en investeringen vanuit een langetermijnperspectief worden benaderd, zal helpen hun rol niet alleen te zien als het faciliteren van particuliere behoeften."

Van Spaandonk besluit: "Wij zijn eigenlijk allemaal ongeschoold geraakt in het denken op de lange termijn, ook als ontwerpers zitten we vast in het hier en nu. Juist het erfgoed-denken reikt ons een instrumentarium aan om veel breder over de tijd na te denken."

Groene daken op herbestemd industrieel erfgoed: voormalig Philipscomplex Strijp S in Eindhoven.

In het duingebied rond Scheveningen bevinden zich veel bunkers als historisch relict van de voormalige Atlantikwall. Welke nieuwe functies zijn er mogelijk voor militair erfgoed in tijden van geopolitieke instabiliteit?

Senior wetenschappelijk medewerker en projectleider op het gebied van ruimtelijke ordening bij het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

Rienk Kuiper

"Het is goed dat de FIM in haar visiedocument aanzetten geeft hoe erfgoed kan bijdragen aan de grote ruimtelijke opgaven in Nederland zoals woningbouw, klimaatadaptatie en energietransitie. Ondanks dat het woord erfgoed niet vaak genoemd wordt in de Nota Ruimte, geldt dit wel voor omgevingskwaliteit. Erfgoed kan verduidelijken wat dat precies kan betekenen. Wees als sector ook zo concreet mogelijk hoe erfgoed bijdraagt aan ruimtelijke ontwikkeling; bijvoorbeeld via placemaking. Erfgoed is niet alleen voor een paar liefhebbers; het levert ook geld op, dat is hard."

Gevraagd naar wat erfgoed kan betekenen voor bijvoorbeeld klimaatadaptatie, antwoordt Kuiper: "kijk ook wat er per beleidsdomein of gebied speelt en welke belangen je kunt koppelen aan de erfgoedbelangen. Zoals de RCE heeft gedaan om vanuit de historie te kijken hoe er met water is omgegaan, als inspiratie voor de toekomstige aanpassing van ons watersysteem aan de klimaatverandering. Evidente feiten uit het verleden geven aan: dat is slim en dat is minder slim. Kijk per gebied of project wat hier nu concreet speelt, zodat je met gelijkgestemden een voorstel kunt doen. En doe dit vanuit zelfvertrouwen, niet te nederig opstellen. Erfgoed als leermeester! De erfgoedsector heeft veel te bieden, bijvoorbeeld voor het onderwijs. De sector heeft hooggekwalificeerd werk te bieden voor jonge mensen die met hun handen willen werken. Denk ook aan duurzaamheids-vraagstukken: hergebruik van materialen, gebouwen en locaties. Het belang van de lange lijnen, continuïteit, verbinden van oud en nieuw. Daar is de sector sterk in."

"Probeer je als erfgoedsector niet te nederig op te stellen."

Moet het adagium 'Water en bodem sturend' niet veel harder worden vastgelegd?
Kuiper: "binnenkort start bij het PBL een onderzoeks-project over woningbouw in relatie tot water en bodem. We willen in dat project ook kijken naar de synergie met andere factoren die bij locatie en inrichting van verstedelijking van belang zijn, zoals erfgoed en landschap, en het draagvlak dat dit voor ruimtelijke ontwikkelingen kan opleveren."

Toch wat meer met de vuist op tafel slaan als sector? Kuiper geeft het advies om als erfgoedsector duidelijk aan te geven wat je echt níét wilt. "Neem bijvoorbeeld hoogspanningsleidingen door waardevolle cultuurlandschappen. Duidelijk je grenzen aangeven: dit is met reden een beschermd gebied en daar moeten we gezamenlijk voor een andere oplossing kiezen. Dan sta je ook sterker als er moeilijke afwegingen gemaakt moeten worden. Want er zullen altijd gebieden zijn waar meerdere topprioriteiten over elkaar heen vallen, en dan is er toch een afweging nodig.

De Nota Ruimte legt die nu voor een groot deel neer bij decentrale overheden, maar die zitten dan ook met de handen in het haar. De provincies kunnen niet drie rijkstopprioriteiten tegen elkaar afwegen, dat zal toch het rijk moeten doen. Dan is het belangrijk dat de erfgoedsector zekerheid uitstraalt en perspectief biedt."

Bijzonder hoogleraar Gelderse Geschiedenis bij Radboud Universiteit, Nijmegen en coördinator van de Erfgoedkoepel van de universiteit. Senior-adviseur erfgoed en landschap bij Gelders Genootschap, Arnhem.

Elyze Storms-Smeets

In dit visiedocument schrijft de FIM dat het adagium 'leren van het verleden' oplossingen kan aandragen voor zowel ruimtelijke als maatschappelijke opgaven. Een beter begrip van waar we vandaan komen, kan ons helpen met uitdagingen en oplossingen in het heden. Voor Elyze Storms-Smeets is de eeuwenoude verwevenheid tussen landschap en gemeenschap de basis. "Binnen mijn eigen onderzoek en advieswerk, zowel aan de universiteit als in de praktijk, werk ik daarom al langere tijd aan de ensemblebenadering voor landschap én gemeenschap."

Storms-Smeets: "Door erfgoed te zien als een ensemble, kijken we naar de verwevenheid en verbondenheid van gebouwen en landschappen, van functies en betekenissen, van individuen en gemeenschappen. Juist in die verwevenheid zitten mogelijke oplossingen. We zouden het tegenwoordig 'koppelkansen' noemen, waarbij op een plek meerdere opgaven slim aan elkaar gekoppeld worden."

Zijn we als sector al voldoende uitgerust om met deze ensemblebenadering aan de slag te gaan? Storms-Smeets: "Onze leefomgeving is niet statisch. Het transformeert en is dynamisch. Bij de omgang met erfgoed en landschap is dan ook een meer dynamische blik gewenst, waarbij we niet alleen maar beschermen en behouden, maar meer denken in termen van adaptatie en transformatie. Sterker nog, door te leren van de historische adaptatie- en transformatieprocessen zien we mogelijk kansen voor hedendaagse opgaven, zoals waterveiligheid, woningbouw, klimaatadaptatie en landbouwtransitie. Het is daarbij belangrijk te beseffen dat we 'landschap' (en dus ook onze leefomgeving) niet objectief kunnen zien. Het is een sociaal, mentaal of cultureel construct, dat vele werkelijkheden kent afhankelijk van iemands leeftijd, genderidentiteit, macht, religie of culturele achtergrond."

"Om participatie te optimaliseren en samen te werken aan co-creatie is het noodzakelijk dat we een beter inzicht krijgen in de maatschappelijke waarden, betekenissen en samenhangen binnen huidige en vroegere gemeenschappen."

FIM roept de sector op kritisch te kijken naar de eigen multiperspectiviteit en diversiteit. Een monumentenlijst die migratiegeschiedenis negeert, vertelt een incompleet verhaal van het moderne Nederland. Storms-Smeets beaamt dit volledig. "Momenteel draait erfgoedparticipatie doorgaans om het betrekken van verschillende actoren bij de waardering en ontwikkeling van erfgoedsites, zoals monumentale gebouwen of het culturele landschap. Echter, als mensen zich niet herkennen in de wijze waarop erfgoed en geschiedenis gerepresenteerd wordt of zich niet welkom voelen, dan komen ze gewoon niet. Tegenwoordig is er de sterke wens, zeker met het Verdrag van Faro onder de arm, om inclusiever te worden, om meer te doen aan meerstemmigheid. Als we bepaalde sociale groepen – zoals jongeren, praktisch opgeleiden, queers, en mensen met een migratieachtergrond – missen in onze 'erfgoedbubbel', dan moeten wij heel actief die handreiking doen. Om participatie te optimaliseren en samen te werken aan co-creatie is het noodzakelijk dat we een beter inzicht krijgen in de maatschappelijke waarden, betekenissen en samenhangen binnen huidige en vroegere gemeenschappen."

Buurtbewoners halen vers op steen gemalen meel bij molen de Speelman in Rotterdam-Overschie.

Praktijkhoogleraar Brede Welvaart in de regio,
Tilburg University en lid Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (Rli).

Joks Janssen

FIM betoogt dat erfgoed er baat bij heeft als we niet enkel vanuit economisch maar ook vanuit maatschappelijk rendement kijken naar de instandhouding van monumenten, omdat een zorgvuldige omgang met oude gebouwen bijdraagt aan welzijn, gezondheid, milieu, sociale cohesie en kansengelijkheid. Kortom, aan brede welvaart. Joks Janssen is het daarmee eens. "In essentie gaat brede welvaart over de kwaliteit van leven, niet alleen in het 'hier en nu', maar ook 'later' en 'elders'.

Wat in deze benadering volgens Janssen vooralsnog onderbelicht blijft, is de kracht van 'vroeger'. Juist daar komt erfgoed in beeld. Erfgoed voegt tijdsdiepte toe aan het denken over brede welvaart. Steden en regio's hebben immers een verleden dat mede bepaalt hoe de toekomst zich kan ontvouwen. Erfgoed maakt zichtbaar hoe landschap, water en landgebruik zich over generaties hebben ontwikkeld en welke logica daarin besloten ligt. In een tijd waarin ruimtelijke opgaven zich opstapelen, is die historische kennis geen luxe, maar een noodzakelijke voorwaarde voor effectieve en duurzame oplossingen die bijdragen aan lokale en regionale brede welvaart."

"Brede welvaart gaat niet alleen over de balans tussen hier-en-nu, later en elders, maar ook over de kracht en betekenis van vroeger."

Janssen onderschrijft de oproep in het FIM-visiedocument om als erfgoedsector actiever de verbinding te zoeken met vraagstukken rond energie, water en landbouw. Janssen: "Maar die stap vraagt meer dan een andere houding. Het vraagt om een scherpere positionering van wat de erfgoedsector in de stedelijke en regionale arena te bieden heeft. De sleutel ligt in het operationaliseren van de kracht van 'vroeger' in de zoektocht naar brede welvaart: via gebiedsbiografieën, historische systeemanalyses en de vertaling daarvan naar concrete ontwerpprincipes. Projecten waarin landschappelijk erfgoed wordt ingezet voor klimaatadaptatie en waterbeheer laten dit overtuigend zien. Historische structuren – van verkavelingspatronen tot beeksystemen en watermolens – fungeren niet alleen als dragers van lokale en regionale identiteit en als bron van sociale samenhang en gemeenschapskracht, maar ook als richtinggevend kader voor eigentijds ontwerp. Landschappelijk erfgoed is geaccumuleerde kennis: het laat zien wat werkt, waar grenzen liggen en hoe stedelijke en landschappelijke systemen reageren op verandering."

Janssens' pleidooi voor een "actievere erfgoedsector" lijkt de tijd mee te hebben, nu steeds meer steden en regio's het perspectief van brede welvaart omarmen. Daarbij gaat het niet alleen om economische ontwikkeling, maar ook om het welzijn van bewoners, de kwaliteit van de leefomgeving en sociale samenhang. Janssen: "Daarmee verschuift de rol van erfgoedzorg van toetsen achteraf naar inspiratie vooraf. Het gaat niet (enkel) om het afvinken van wat cultuurhistorisch waardevol is, maar om het met erfgoedkennis aanvonken van gebiedsontwikkeling. Als het de erfgoedsector lukt om deze rol consequent te pakken en institutioneel te verankeren, kan zij uitgroeien tot een onmisbare partner in de grote transities van deze tijd. Het wordt hoog tijd om 'vroeger' als volwaardige – vierde – dimensie in het denken over brede welvaart te verankeren."

FOTO: HENDRICK DE KEYSER MONUMENTEN

Op het cultureel festival Hendricks Karavaan worden bezoekers door middel van locatietheater ondergedompeld in de bijzondere verhalen over monumentale panden en erfgoedlocaties.

FOTO: NCE / NRC / HU / EA | FOTOGRAAF: JELLE VERHOEKS

Specialisatie in de erfgoedsector: welke rol past bij jou? Deze vraag stond centraal op het kennisevenement 2026 georganiseerd door vier kennis- en onderwijsinstellingen: het Nationaal Centrum Erfgoedopleidingen (NCE), het Nationaal Restauratie Centrum (NRC), de ErfgoedAcademie en de Hogeschool Utrecht. Na afloop was er een opleidingsmarkt en konden deelnemers ontdekken welke scholing past bij hun interesses en ambities.

Faciliterend lid van het
Nationaal Adviespanel Erfgoedonderzoek (NAE)

Linde Egberts

De FIM pleit ervoor om het onderwijs- en onderzoeksnetwerk Erfgoed en Ruimte te herstellen en meer aandacht te geven aan het opleiden van goede vakmensen. Linde Egberts steunt die ambitie tot netwerkvorming tussen overheden, onderzoeks- en onderwijspartijen.

Egberts: "Maar of er van 'herstellen' sprake kan zijn betwijfel ik. De vraagstukken waar we voor staan zijn van een andere aard dan toen. Ten tijde van Erfgoed en Ruimte was het motto 'behoud door ontwikkeling'. De actuele situatie vraagt eerder om zoiets als 'herkenbaarheid in transformatie'. Bovendien zijn er nieuwe allianties gekomen waarlangs deze partijen elkaar opzoeken samenwerken, zoals de sectorplannen, het lectorenplatform Erfgoed en het Nationaal Adviespanel Erfgoedonderzoek."

Egberts: "Voor de instandhouding van monumenten en betekenisgeving aan cultureel erfgoed is een goede kennisbasis onontbeerlijk. Monumenten zijn bronnen van kennis die alleen kunnen voorbestaan met goed onderhoud door geschoolde vakmensen. Deze vakmensen dienen in staat te zijn oude technieken te combineren met innovaties in materiaalgebruik en veranderende bodem- weers- en klimaatomstandigheden. Maar ik observeer ook hoe deze kennisbasis meer dan voorheen onder druk komt te staan: lang niet altijd wordt wetenschappelijke kennis serieus genomen en staat het bestaansrecht van de opleiding van kundige vakmensen ter discussie. De ontwikkeling van regionale hubs, waarbij ook het hoger (erfgoed)onderwijs, overheden en bedrijfsleven betrokken zijn, lijkt op dit moment de meeste potentie te hebben."

"Het motto behoud door ontwikkeling is aan vervanging toe: herkenbaarheid in transformatie past beter bij de vraagstukken waar we nu voor staan."

Ook in het hoger onderwijs staan opleidingen onder druk, met name de specialistische opleidingen binnen de geestes- en landschapswetenschappen. Nauwere samenwerking is noodzaak geworden om tot heldere profilering en defragmentatie te komen, aldus Egberts. "Alleen zo pakken we onderlinge concurrentie aan, ten behoeve van instandhouding van de kleine – maar onmisbare – expertopleidingen."

Op de vraag hoe we als sector onze kennisnetwerken kunnen versterken, antwoordt Egberts: "Vragen uit de praktijk van de erfgoedzorg - dus ook die van monumenteneigenaren, de achterban van de FIM - vinden vaak maar mondjesmaat hun weg naar wetenschappelijk of praktijkgericht onderzoek. En de uitkomsten van onderzoek zijn niet eenvoudig te vertalen naar bruikbare kennis voor erfgoedbeheerders. Terwijl juist in die uitwisseling een grote kans ligt voor de bewustere, veerkrachtige, inclusieve erfgoedzorg die Nederland nodig heeft in tijden van grote transities. Ik zie dus kansen in het samenbrengen van erfgoedgemeenschappen zoals monumenteneigenaren en onderzoekers om in samenwerking te komen tot valide en bruikbare kennis. Maar laten we ook de kansen benutten die nieuwe allianties in erfgoedland, de ruimtelijke ordening en het sociale domein bieden voor het stimuleren van deze kennisnetwerkvorming. Hierbij dus ook een oproep om met kennisvragen aansluiting te zoeken bij (toegepast) onderzoekers die daarmee aan de slag zouden kunnen. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed is graag makelaar."

Bronnen en literatuurverwijzing

Uitgangspunten pagina 4-5

- Data en experts laten zien dat de stabiliteit wereldwijd flink is afgenomen. Hieronder noemen we enkele rapporten van toonaangevende instituties: World Economic Forum: https://www.weforum.org/media/global-risks-report-2026-geopolitical-and-economic-risks-rise-in-new-age-of-competition/
  World Metereological Organisation: https://wmo.int/news/media-centre/earths-climate-swings-increasingly-out-of-balance
  Specifiek voor Nederland zie de rapporten van het Sociaal Cultureel Planbureau:
  Eigentijdse ongelijkheid (2023): https://www.scp.nl/publicaties-scp/2023/03/eigentijdse-ongelijkheid en *Verdeeld over het Land (2025)*: https://www.scp.nl/documenten/2025/06/05/verdeeld-over-het-land
- De basis voor alle internationale afspraken over mensenrechten is de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Deze verklaring is op 10 december 1948 aangenomen door de Verenigde Naties, zie: https://www.mensenrechten.nl/mensenrechten-voor-jou/betekenis-van-mensenrechten/wat-zijn-mensenrechten
- De Sustainable Development Goals (SDG's) zijn zeventien doelen om van de wereld een betere plek te maken in 2030. Ze zijn een mondiaal kompas voor uitdagingen als armoede, onderwijs en de klimaatcrisis. In 2015 hebben alle 193 landen die lid zijn van de Verenigde Naties (VN) de Sustainable Development Goals aangenomen. De doelen gelden voor alle landen en voor alle mensen, zie: https://www.sdgnederland.nl/de-17-sdgs/
- Brede welvaart betreft de kwaliteit van leven hier en nu, en de mate waarin deze ten koste gaat van de brede welvaart van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld. Brede welvaart bevat drie dimensies: 'hier en nu', 'later' en 'elders', zie voor een toelichting op het begrip: https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/het-verhaal
- De definitie van monumenten, groepen gebouwen en vindplaatsen staat in Artikel 1 van de Werelderfgoedconventie van 1972. Deze tekst richt zich op zaken met een "Uitzonderlijke Universele Waarde" op het gebied van geschiedenis, kunst of wetenschap. Definitie van cultureel erfgoed zoals toegepast in Unesco verdragen: https://whc.unesco.org/en/glossary/224.
- Er zijn diverse bronnen over de betekenis en toepassing van de 3,4 of 5 P's van duurzame ontwikkeling. De meest integrale toepassing van het oorspronkelijke *Triple Bottom Line* model van *People, Planet, Profit* is de Agenda 2030 van de Verenigde Naties: https://sdgs.un.org/2030agenda

Uitdagingen pagina 6

- Ontwerp-Nota Ruimte (webversie): https://open.overheid.nl. documenten/8a149097-f4b1-49bb-b19e-8c5f4a0b3084/file
- Reflectie van het Planbureau voor de Leefomgeving op de ontwerp-Nota Ruimte: https://www.pbl.nl/publicaties/reflectie-ontwerp-nota-ruimte en de Reflectie van het College van Rijksadviseurs: https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/documenten/2026/03/03/cra-reflectie-ontwerp-nota-ruimte
- De rijksoverheid wil 900.000 woningen bouwen tot en met 2030, zie: https://www.rijksoverheid.nl/themas/bouwen-en-wonen/woningbouw/nieuwe-woningen
  De Landelijke aanpak Beter Benutten van de Ministeriële Taskforce Versnelling Woningbouw komt met voorstellen om bestaande gebouwen en de bijbehorende omgeving beter te benutten. Bijvoorbeeld door: het optoppen van platte daken, het omvormen van kantoren, winkels, scholen en ander vastgoed naar woningen, het splitsen van grote woningen,woningdelen. Zie: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/2026/04/20/landelijkeaanpakbeterbenutten
  Platform 31 pleit voor prominentere rol van 'beter benutten' in het rijks-, provinciaal en gemeentelijk beleid, zie: https://www.platform31.nl/artikelen/platform31-pleit-voor-beter-benutten-bij-tweede-kamercommissie/
- Meer informatie over het Verdrag van Faro is te lezen op het Faro-platform van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: https://faro.cultureelerfgoed.nl/groups/5-info-verdrag-van-faro/welcome
- Zie het rapport *Voorbij de risico's: keuzes voor een klimaatbestendige leefomgeving* van het Planbureau voor de Leefomgeving, opgesteld in opdracht van de ministeries die betrokken zijn bij de Nationale Klimaatadaptatiestrategie (NAS). Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is betrokken geweest bij dit onderzoek: https://www.pbl.nl/publicaties/voorbij-de-risicos-keuzes-voor-een-klimaatbestendige-leefomgeving.
  Specifiek voor cultureel erfgoed, zie het deelonderzoek van de RCE: https://www.cultureelerfgoed.nl/documenten/2026/01/01/klimaatrisicos-voor-cultureel-erfgoed

Erfgoed en Mens pagina 8

- Monitor Erfgoedbeoefening 2025: https://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/2025/10/14/monitor-erfgoedbeoefening-jongeren-het-meest-actief-met-erfgoed
  en het thema Erfgoedbeoefening in de Erfgoedmonitor: https://erfgoedmonitor.cultureelerfgoed.nl/mosaic/dashboard/erfgoedbeoefening
- In opdracht van de Organisatie Provinciale Erfgoedinstellingen Nederland (OPEN) en met steun van de RCE is in 2023 onderzoek gedaan naar het aantal erfgoedvrijwilligers in Nederland: https://www.openerfgoed.nl/kennisproducten/onderzoeksresultaten-erfgoedvrijwilligers-in-beeld-2023/. Jaarlijks is hun inzet 180 miljoen euro waard. Zie voor een overzicht van meer dan 400 tradities, festiviteiten, ambachten, rituelen, gebruiken en andere culturele praktijken in Nederland de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland: https://www.immaterieelerfgoed.nl/immaterieelerfgoed
  De Nederlandse regering heeft het Verdrag van Faro op 10 januari 2024 ondertekend. Na ondertekening moet het verdrag formeel worden geratificeerd door het parlement. Het verdrag zal van kracht zijn voor zowel Europees Nederland als de Caribische delen van Nederland, zie: https://www.cultureelerfgoed.nl/documenten/2021/01/01/verdrag-van-faro---nederlands en toelichting bij Verdrag van Faro: https://www.cultureelerfgoed.nl/documenten/2021/01/01/toelichting-verdrag-van-faro-nederlands
- Tuinen, parken en lanen maken onze steden leefbaar en aantrekkelijk. Maar het in stand houden van groen erfgoed is een uitdaging. De publicatie *Groen erfgoed in de stad (2025)* beschrijft hoe de kennis en ideeën uit het verleden over natuurrijke plekken inspiratie kunnen bieden voor de groene stad van de toekomst, zie: https://www.nai010.com/product/groen-erfgoed-in-de-stad/
- Verkenning en actieplan naar de arbeidsproblematiek in de Restauratiesector (2025): https://www.stichtingerm.nl/nieuws/onderzoek-arbeidsmarkt-samen-anders-kan-het-niet.
  Zie voor een vergelijkend onderzoek naar de bescherming, legitimering en waardering van de ambachtseconomie in Duitsland en België ten opzichte van Nederland het rapport *Onderzoek naar de ambachtseconomie* in opdracht van het ministerie van Economische Zaken: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/2026/01/16/onderzoek-naar-de-ambachtseconomie
- Meer informatie over het Erfgoed Dealproject Almeleau in de kennisbank van de RCE: https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Erfgoed_Deal_-_project_Almeleau

Erfgoed en Milieu pagina 11

- Een van de eerste adviezen waarin het belang van erfgoed voor de grote transitieopgaven in Nederland onderzocht werd, was *Een brede blik op erfgoed* (2017) door de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (Rli) en de Raad voor Cultuur. Zie: https://www.rli.nl/publicaties/2017/advies/brede-blik-op-erfgoed
  Zie de themawebsite van het PBL: Erfgoed als leefomgevingswaarde: https://themasites.pbl.nl/leefomgevingskwaliteit-erfgoed/ met het bijbehorende essay: https://www.pbl.nl/publicaties/erfgoed-als-leefomgevingswaarde\
  Zie voor recente inzichten en aanbevelingen voor het benutten van cultureel erfgoed specifiek bij grote stedelijke ontwikkelingsprojecten het Arcadis-onderzoek *Cultureel erfgoed op grote schaal* (2025): https://www.rijksoverheid.nl/documenten/2025/09/18/cultureel-erfgoed-op-de-grote-schaal
- Zie het hierboven genoemde rapport van het PBL en specifiek voor de bedreigingen van klimaatverandering voor het Caribisch deel van het Koninkrijk der Nederlanden: https://klimaatadaptatienederland.nl/cariben/gevolgen/gevolgen-eilandbewoners/
  Toepassen van de methodiek van de stadsgenese zorgt voor een beter begrip van de bodem, de ondergrond en het watersysteem en biedt een nieuwe basis voor maatregelen en oplossingen voor klimaatadaptatie en identiteitsvolle stedelijke ontwikkeling. https://www.stowa.nl/publicaties/de-stadsgenese-cultuurhistorie-en-het-natuurlijke-systeem-als-gids-voor-klimaatadaptatie-en
  Zie ook het onderzoek Water, Bodem en Cultuurhistorie Gezamenlijk Sturend bij Stedelijke Ontwikkelingen (WBCS): https://www.kbf.nl/assets/uploads/2026/01/KBF-Eindrapportage-WBCS-def.pdf. Hierin is onderzocht hoe er vanuit de cultuurhistorie van een gebied antwoorden gevonden worden op de vraag welke oplossingsrichting(en) in beeld komen. De rapportage concludeert dat het van belang is om specialisten op het gebied van cultureel erfgoed vroeg en intensief te betrekken bij ruimtelijke planvorming.
- Het advies van de Wetenschappelijke Klimaatraad *Meeveranderen met het klimaat: ruimtelijke en maatschappelijke keuzes voor klimaatadaptatie* (2025) geeft antwoord op de vraag: wat zijn voor klimaatadaptatie richtinggevende keuzes, als we de samenhang met klimaatmitigatie meenemen? Hoe kom je tot adequate en tijdige keuzes? Het is noodzakelijk dat we nu de juiste keuzes maken, zowel ruimtelijk als maatschappelijk.
  Zie: https://www.wkr.nl/adviezen/klimaatbeleid/klimaatadaptatie

- Thijs Weststeijn betoogt in zijn boek *De toekomst van het verleden*. Erfgoed en klimaat (2023) dat de klimaatcrisis nog te veel een blinde vlek is bij veel erfgoedprofessionals. Om het probleem serieuzer te nemen, stelt hij verschillende acties en mentaliteits-veranderingen voor, waaronder erfgoed gebruiken als spiegel voor de toekomst. De sector moet erfgoed niet alleen gebruiken om naar het verleden te kijken, maar ook als concreet handvat om de klimaatcrisis in de ogen te kijken. Historische locaties kunnen dienen als bewijsmateriaal voor hoe het landschap in het verleden al veranderde, wat helpt bij het bespreekbaar maken van toekomstige scenario's. Weststeijn concludeert dat het behouden van alles "zoals het was" in Nederland niet langer houdbaar is. Hij roept op tot een debat over gecontroleerd verlies: welk erfgoed beschermen we tot elke prijs en waar moeten we accepteren dat het verdwijnt of transformeert?
- In het najaar van 2018 bood de monumentensector de Routekaart Duurzaam Erfgoed aan de klimaattafel Gebouwde Omgeving aan. Daarmee sprak de sector de ambitie uit om ook monumenten actief te verduurzamen en zo bij te dragen aan de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs. Afgesproken werd om als gemiddelde over de gehele monumentenvoorraad te streven naar een CO_2-reductie van 40% in 2030 en 60% in 2040 ten opzichte van peiljaar 2019. Zie: https://duurzaamerfgoed.nl/routekaart-duurzaam-erfgoed
- Onderzoek in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) in acht historische centra heeft geleid tot een stappenplan waarmee gemeenten een visie kunnen vormen op toekomstige warmtealternatieven voor hun historische binnensteden, zie: https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/e/energietransitie-van-gebieden/stedelijk-gebied/warmtetransitie-historische-centra
  Zie bijvoorbeeld de master thesis van Omar van der Marel (TU Delft) naar de mogelijkheden van aquathermie in de historische binnenstad van Amsterdam: Thermal Energy Recovery and Utilisation from Surface Water in the City Centre of Amsterdam. Link: https://repository.tudelft.nl/record/uuid%3A03b9cc20-d2d7-493c-bd96-ffb7af24065d
  De gemeente Utrecht zoekt oplossingen voor de inpassing van elektriciteitshuisjes in de Utrechtse Binnenstad in het Erfgoed Deal-project, zie: https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Erfgoed_Deal_-_project_Elektriciteitshuisjes_Utrechtse_Binnenstad
- Meer informatie over het onderzoek naar de toekomst van de Zuid-Hollandse trekvaarten, zie: https://www.tudelft.nl/2024/citg/oude-tijden-herleven-voor-klimaatadaptatie

Erfgoed en Maatschappij pagina 14

- Monitor Erfgoedbeoefening 2025: https://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/2025/10/14/monitor-erfgoedbeoefening-jongeren-het-meest-actief-met-erfgoed
  en het thema Erfgoedbeoefening in de erfgoedmonitor: https://erfgoedmonitor.cultureelerfgoed.nl/mosaic/dashboard/erfgoedbeoefening
  Zie voor een overzicht van alle kerngetallen over de erfgoedsector de Erfgoedmonitor van de RCE en specifiek over het aantal rijksmonumenten: https://erfgoedmonitor.cultureelerfgoed.nl/mosaic/dashboard/monumenten/
- Joks Janssen onderzoekt hoe het begrip brede welvaart van betekenis is voor goede ruimtelijke ordening, zie: https://www.tijdschriftcdv.nl/inhoud/tijdschrift_artikel/CD-2021-3-12/Brede-welvaart-in-een-duurzaam-landschap
- Zie het advies *Ieder zijn aandeel; Naar een evenwichtig financieel ecosysteem voor de cultuursector* door de Raad voor Cultuur (2025): Culturele organisaties kunnen hun ANBI-status meer benutten. Inzetten op meer particuliere bijdragen is kansrijk, zeker gelet op de te verwachten enorme intergenerationele vermogensoverdracht in de nabije toekomst. De raad wijst erop dat behoud van gunstige fiscale regelingen zoals de Geefwet hierbij essentieel zijn. Onzekerheid rond het voortbestaan daarvan schrikt particuliere gevers, bedrijven en private fondsen af, stelt de raad.
  Zie: https://www.raadvoorcultuur.nl/actueel/nieuws/2025/11/17/advies-ieder-zijn-aandeel
- Zie het onderzoek door Staatsbosbeheer naar de samenwerking tussen landbouw en natuurbeheer, met aandacht voor een gezond economisch perspectief voor agrarische bedrijven: https://www.staatsbosbeheer.nl/zakendoen/natuurinclusief-boeren
  De Nationale Aanpak Biobased Bouwen (NABB) is een aanpak van het Rijk dat de productie en toepassing van biobased bouwmaterialen stimuleert. Het doel is om een sterke Nederlandse biobased keten op te bouwen: van de teelt van vezelgewassen tot de verwerking tot bouwmaterialen en de toepassing daarvan in bouwprojecten, zie: https://www.volkshuisvestingnederland.nl/onderwerpen/verduurzamen-en-verbeteren/circulair-en-industrieel-bouwen/biobased-bouwen
  De Monitor Nationale Aanpak Biobased Bouwen laat zien dat biobased bouwmaterialen steeds vaker worden toegepast. Vooral bij de verduurzaming van bestaande woningen kiezen steeds meer woningeigenaren voor biobased isolatiematerialen zoals houtvezel, hennep of vlas: https://nabb.databank.nl
- Zie het onderzoek *Materiaalstromen en milieubelasting in de bouw en infra* door het Economisch Instituut van de Bouw (EIB): https://www.eib.nl/publicaties/materiaalstromen-en-milieubelasting-in-de-bouw-en-infra/
  Voor data uit het buitenland zie de bespreking van het Engelstalige tijdschrift en onderzoek *Retention, not demolition: how heritage thinking can inform carbon reduction*:
  https://www.re-thinkingthefuture.com/rtf-architectural-reviews/a6513-journal-in-focus-retention-not-demolition-how-heritage-thinking-can-inform-carbon-reduction/ en beschikbaar via TU Delft: https://research.tudelft.nl/en/publications/retention-not-demolition-how-heritage-thinking-can-inform-carbon-/

Zie verder het kennisdossier op de kennisbank van de RCE: https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Bestaande_bouw_-_behoud_of_sloop_als_duurzame_keuze en de publicatie Beter dan sloop (2025) met daarin zes casussen uit de praktijk van Stichting Mevrouw Meijer naar de renovatie van oude schoolgebouwen, zie: https://trancity.nl/publicaties/beter-dan-sloop

- Het Nationaal Adviespanel Erfgoedonderzoek (NAE) beschrijft in de Nationale Onderzoeksagenda 2026-2030 *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* zeven kernthema's: Klimaatverandering, Digitale (r)evolutie, Meerstemmigheid, Erfgoed in conflict, Verval en verlies, Thuisloos erfgoed en Veerkrachtig erfgoedstelsel, zie: https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/j/joint-programming-initiative/nationale-onderzoeksraad-erfgoed
- Meer informatie over de Erve Scholten Linde, zie: https://boerderijenfonds.nl/project/erve-scholten-linde-rossum-ov/

Vrijwilligers spelen een grote rol bij het behoud en de openstelling van de Hollandse Waterlinies. Daarom organiseert Stichting Forten Nederland een speciale vrijwilligersdag. Driehonderd vrijwilligers uit het hele gebied, van Edam tot aan de Biesbosch, komen samen in Naarden-Vesting. Samen stoppen deze vrijwilligers jaarlijks ruim 75.000 uur in dit erfgoed. Dat is gelijk aan een maatschappelijke waarde van 2,5 miljoen euro aan vrijwillige inzet.

COLOFON

© Federatie Instandhouding Monumenten, Amsterdam, november 2026

Tekst en redactie: Martine van Lier en Jephta Dullaart
Vormgeving: Reach Brand Storytellers, Oosterhout
Met dank aan: Linde Egberts, Joks Janssen, Rienk Kuiper, Thijs van Spaandonk en Elyze Smeets-Storms voor hun reflecties op dit visiedocument.

Deze publicatie kwam mede tot stand door de inhoudelijke inbreng van het FIM-bestuur en de FIM-leden.

Beeld: Aan de samenstelling van deze publicatie is grote zorg besteed. Het gebruikte beeldmateriaal dient ter illustratie van de inhoud. Indien personen, locaties of situaties herkenbaar zijn afgebeeld, betekent dit niet noodzakelijk dat zij direct betrokken zijn bij of instemmen met de beschreven onderwerpen.

FOTO: JOHN VAN LOON

De Federatie Instandhouding Monumenten is de collectieve belangenbehartiger van particuliere monumentenorganisaties in Nederland. De FIM komt op voor de landelijke belangen van gebouwde, archeologische, groene en mobiele monumenten.

Deze belangenbehartiging doet de FIM richting nationale en provinciale overheden, via gerichte lobby naar politici en bestuurders, maar ook door contacten met collega-organisaties. De FIM informeert overheden over urgente kwesties, en brengt (ongevraagd) advies uit over lange termijn ontwikkelingen in de sector. Onze leden hebben hierbij een cruciale rol. Zij zijn het die misstanden signaleren, geconfronteerd worden met de praktische uitvoerbaarheid van wet- en regelgeving en wensen of noden hebben om hun taak naar behoren uit te kunnen oefenen.
Bij de FIM zijn meer dan 45 monumenten- en erfgoedorganisaties aangesloten. Voor meer informatie zie www.fimnederland.nl

FEDERATIE
INSTANDHOUDING
MONUMENTEN